

5 Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámeapolitihka ovdan- buktin?

Trond Trosterud, professor, UiT - Norgga árkálaš universitehta

5.0 Čoahkkáigeassu	1
5.1 Álggahus.....	2
5.2 Girjealmmuheamit davvisámegillii	2
5.2.1 Áigodat ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi	4
5.2.2 Áigodat maŋŋil Bergsland-Ruong čállinvuogi (1947-79)	8
5.2.3 Áigodat dála čállinvugiin	12
5.3 Materiálalaš vuodđu sámebietat girjevuttadeamis	15
5.4 Čoahkkáigeassu	16
5.5 Doaimbajut.....	17
5.6 Girjjálašvuhta	17

5.0 Čoahkkáigeassu

Artihkal addá ođđa oaidninsaji go guorahallá sámi giellapolitihka Norggas. Girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhtá addit konkrehtalaš indikáhtoriid politihkalaš eavttuide go guoská sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá obbalaččat sámi kultuvrii ja servodateallimii. Earenoamážiid go leat nu unnán almmuheamit sámegeillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soaitáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječállin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammás leat sámi girjealmmuheamit álo politihkalaččat ráddjejuvvon, sihke dan áiggis go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuodđu stáhtii ja kultuvrii; dasto dáruiduhttináigodaga áigge, ja maŋŋil fas go stáhta giellapolitihka válljii almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjjiide, almmolaš diehtjouhkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

5.1 Álggahus

Dát artihkal addá ođđa oaidninsaji sámi giellapolitihka guorahallamii Norggas. Jurdda lea ahte girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhhtá addit konkrehtalaš indikáhtora politihkalaš eavttuide sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá sámi kultuvrii ja servodateallimii obbalaččat. Earenoamážiid go leat nu unnán girjealmmuheamit sámegillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soaittáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječállin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammas leat sámi girjealmmuheamit álo ráddjejuvvon politihkalaččat, dan áiggis go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuoddu stáhtii ja kultuvrii, dasto dáruiduhttináigodaga áigge, dahje maŋŋil fas go stáhta giellapolitihka válljii almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjiide, almmolaš diehtujuohkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

Empiralaš vuoddu lea Nátionálabibliotekha digitaliseren girjjálašvuodas mii lea almmuhuvvon Norggas, ja Oria diehtovuoddu, mii sistisdoallá buot girjiid mat leat registrerejuvvon Norgga universitehtagirjerádjosin, beroškeahhtá makkár riikkas lea almmuhuvvon¹. Oria listu mielde (ođđajagimánus 2020) ledje 4028 davvisámegiel almmuheami Norggas, 585 Suomas ja 348 Ruotas. Artihkal ráddjejuvvo, girjiide mat leat almmuhuvvon davvisámegillii Norggas, muhto Oria loguid mielde čájehuvvo goitge ahte dat gokčá 4/5 oasi buot davvisámegielat almmuhemiin.

Kapihtal 2 addá kvantitatiivvalaš gova girjealmmuhemiin ja guorahallá daid. 3. kapihtalis geahččat oanehaččat materiálalaš vuodu almmuhemiin. Loahpas vel boahhtá čoahkkáigeassu ja rávvagat doaibmajuiide maiguin nanne sámi girjjálašvuoda.

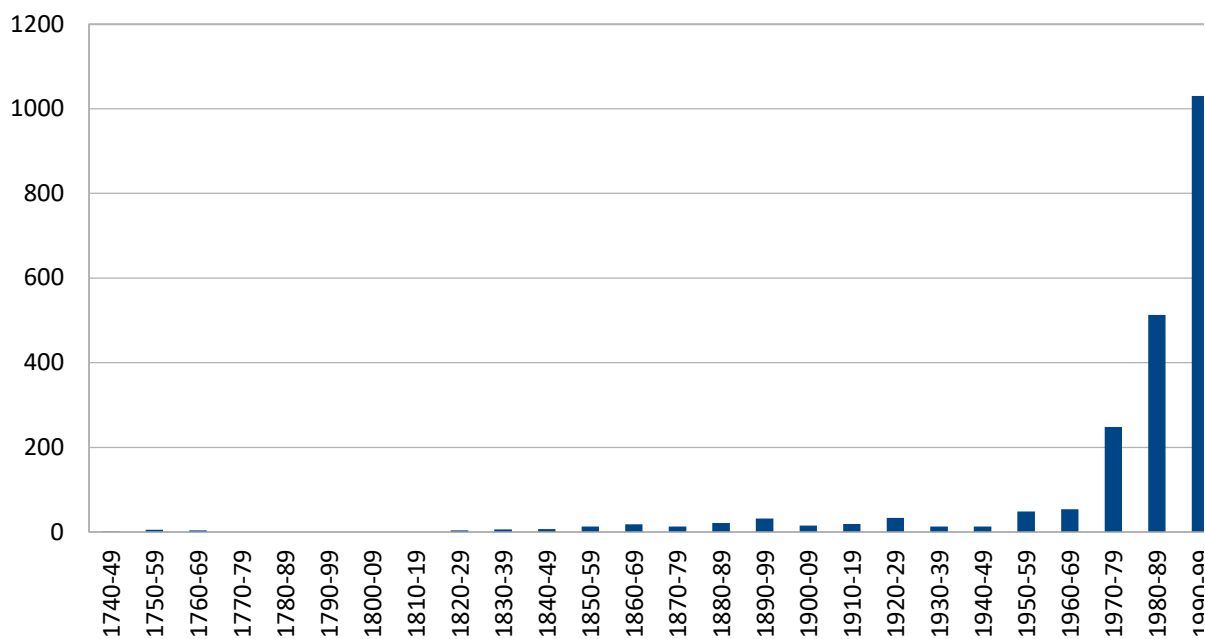
5.2 Girjealmmuheamit davvisámegillii

Juogán materiála golmma áigodahkii, mas earuhan áigodaga mielde 1948 (go Bergsland-Ruong čállinvuohki álggahuvvui) ja 1979 (go dálá čállinvuohki álggahuvvui). Maŋemus áigodaga lean atnán Nátionálabibliotekha šáŋŋerjuohkima. Dan guovtti vuosttaš áigodahkii ii lean dat juohkin ávkkálaš, ja de lean ferten almmuhemiid geahččat ovttaid mielde. Govus 5.1 čájeha davvisámegielat girjealmmuhemiid Norggas, logijagis logijahkáii. Govus čájeha digitaliserejuvvon girjiid, nu ahte dan maŋemus logijagi njiedjamii lea váikkuhan dat go doppe leat maŋŋonan digitaliserenbargguin.

¹Giitu Frode Nilsenii Universitehtagirjerádjosis Norgga ártkalaš universitehtas go leat veahkehan viežžat dieđuid Orias. Go guoská Nátionálabibliotekha loguide, de leat dieđut vižžon <http://bokhylla.no> miessemánu 2020.

Nátionálabibliotekha digitalisere iežaset čoakkáldaga čáda gaska, ja earenoamážiid Nátionálabibliotekha loguid ođđaseamos almmuheamit eai leat dássedat. Lean ávkkástallan Oria dieđuiguin, vao beasan čájehit daid guhkes linnjaid almmuhanhistorjás, ja Nátionálabibliotekha dieđuid (main beassá oaidnit girjiid sisdoalu) ges go lean guorahallan girjiid šáŋŋeriid mielde. Dát guovtti diehtovuodus lea veahá erohus. Girjiid mat leat ovttá básas sáhhtet váilut dan nuppis ja goappaš básain lea muhtin muddui boastut metadieđuin (omd. ii leat álo erohus jus girjiid lea sámegillii vai sámegiela birra), nu ahte dáid gálduid dieđuid ii sáhte njuolgut buohtastahtit. Goitge lea unnán erohus dain.

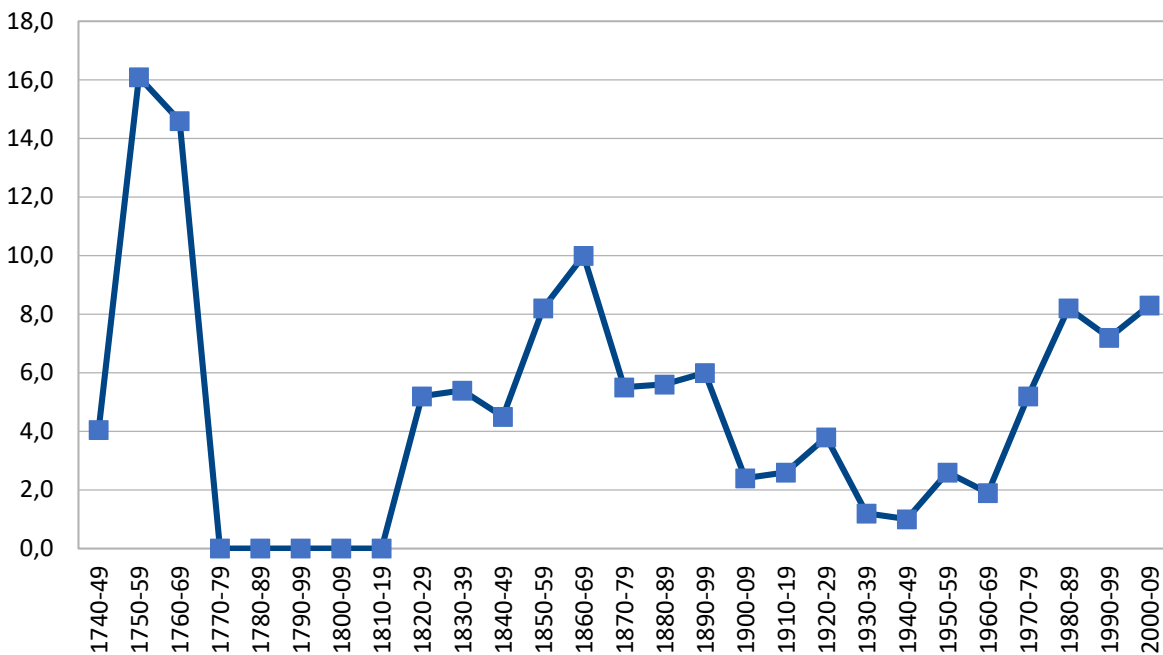
Govus 5.1 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, logijagis logijahká, 1740-2010

Gáldu: Oria

Govus 5.1 ii muital dušše giellapolitihka birra Norggas, muhto maiddái girjealmmuhemiid eavttuid birra. Ii leat dušše sámi girjebuvttadeapmi mii lea dál eambo go 1700-logus, muhto maid girjebuvttadeapmi obbalaččat. Go galgá korrigeret girjealmmuhemiid obbalaš lassáneami, de čájeha govus 5.2 Norgga obbalaš girjealmmuhemiid loguid promillan govus 5.1.

Govus 5.2 Davvisámegiela girjealmmuheamit promillan obbalaš girjealmmuhemiid ektui

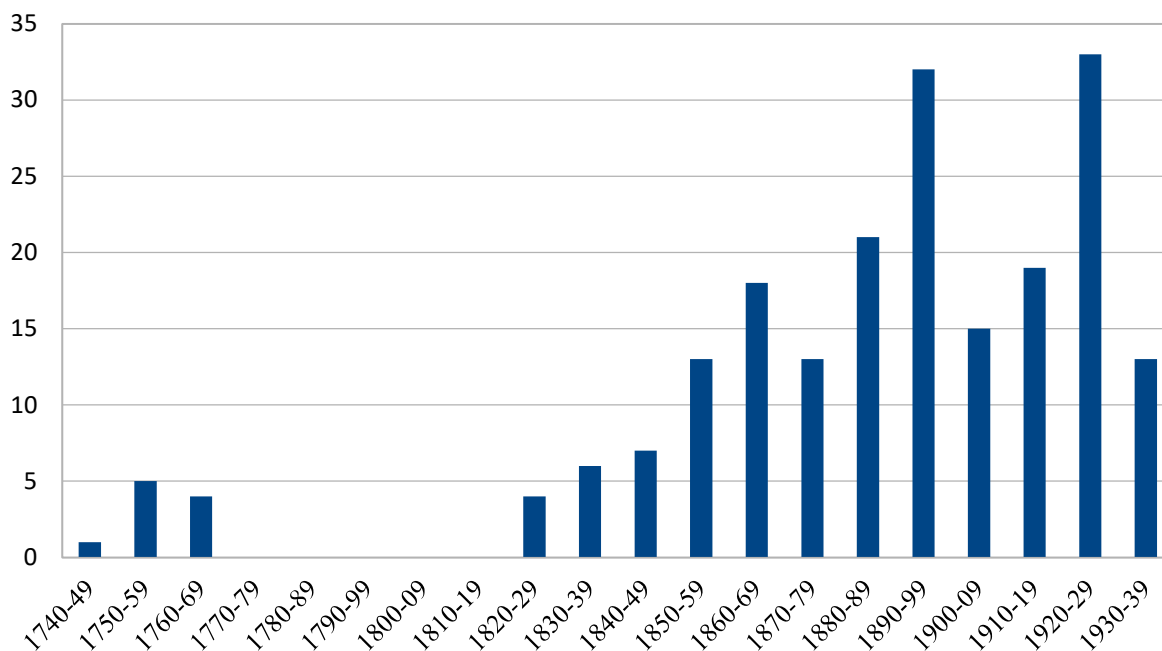
Gáldu: Davvisámegiella: Oria. Almmuheamit obbalaččat: Náttálabibliotekha.

Govus 5.2 oaidnit ahte 1750 ledje ollu almmuheamit, mii muitala ahte 1700-logus ledje obbalaččat unnán girjebuvttadeamit, nu ahte dalle ii dárbbášan ollu ovdal go dat mearkkašahtti ollu dovdui obbalaš almmuhemiid ektui. Guhkes áigge treandda mielde čájeha govus 5.2 ahte áigodagas maŋŋil 1820 leat sámi girjealmmuheamit bisson dássedin, gaskal 6 ‰ ja 8 ‰, ja eanemusat almmuhuvvo birrasiid 1860, ja unnimus almmuhanáigodat lei ges álggu geahčen 1900-logu ja bisttii gitta 1960-lohkui, goas lohku lei birrasiid 2 ‰ obbalaš girjebuvttadeami ektui.

5.2.1 Áigodat ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi

Sámi almmuhanhistorjá manná ruovttoluotta áigodahkii goas stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis, ja goas girkus lei dat ideologalaš vuodđu stáduvuodđudeapmái ja ovddastii risttalašvuodaoahpahusa. Govus 5.3 čájeha davvisámegiela girjealmmuhemiid áigodagas ovdal 2. máilmmisoađi. Ovdal 1814 fátmasta tabealla girjiid mat leat almmuhuvvon Dánmárkkus².

Govus 5.3 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, logijagiid mielde, áigodagas, 1740-1939

Gáldu: Oria

Vuosttaš girjealmmuheapmái, birrasiid 1750, gullá oktii miššovdnadoaimmain Dánmárkkus-Norggas. Báhppaoahpahus, *Seminarium Lapponicum Fridericianum*, Tråantes álggahuvvui fas 1752, ja doppe lei seminárajodiheddji, Knud Leem, gii barggai sámegielat almmuhemiiguin daid logijagiid. Maŋŋil go Leem jámii 1774, de heaittihuvvui dat oahpahus, ja miššovdnadoaimma čadahuvvui dárogillii, iige sámegillii. Boađus das lei ahte golle vihtta

² Almmuheamit Ruotas uniovdnaáigodaga 1814-1905 ii leat mielde Nátióalabibliotehka digitaliserejuvnon čoakkáldagas.

logijagi áigodaga go eai almmuhuvvon girjjit sámegillii Norggas. Sámegiela giellapolitihka ovdanbuktin daid vuosttaš 150 jagi sámegiela girjebuvttadeamis, mii maiddá bures čilge dan jávohis beallečuohtejagi, lea Qvigstad (1899) bokte.

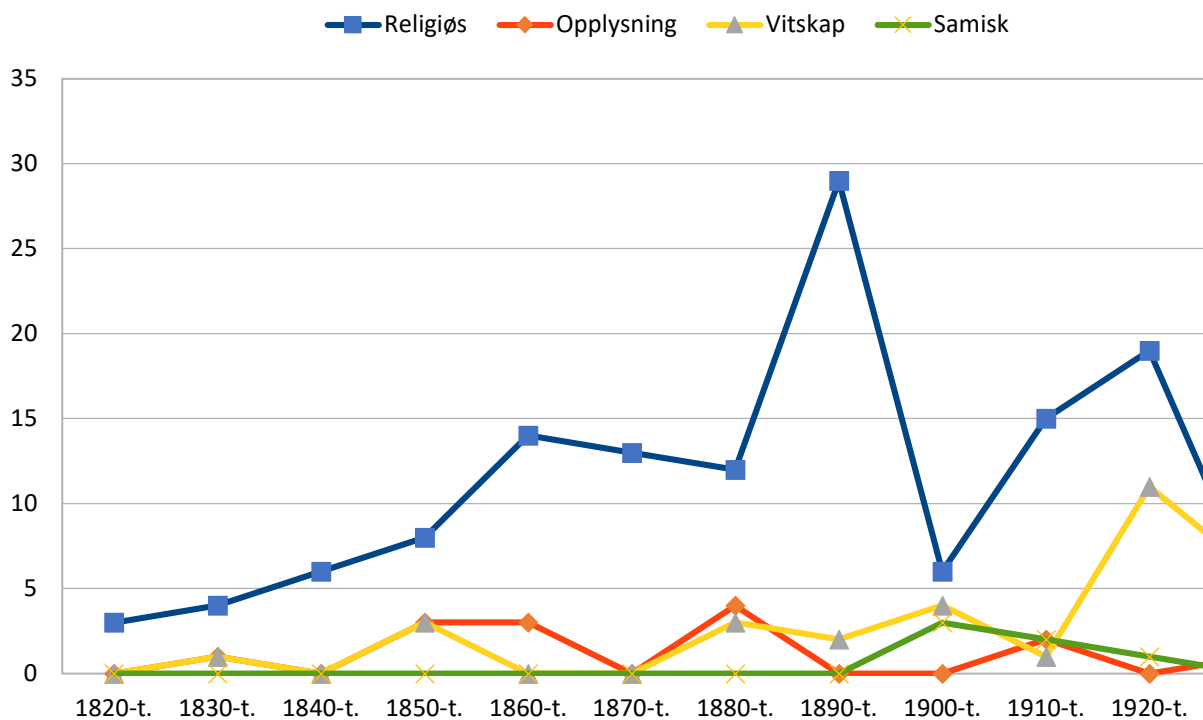
Vuosttaš girjealmmuheapmi sámegillii dan ođđa Norgga stáhtas dáhpáhuvvá juo 1821, maid báhppa Christian Weldingh almmuhii (*Muttom laulagak majt Ibmeli Gudnen ja Samijdi Baijas-Rakadussan*). Dasto almmuhuvvojit ođđasit Leem teavsttat. 1832 guorahalai dánskalaš lingvista Rasmus Rask ođđasit Leema grammatihka lingvisttalaččat, ja árvalii ođđa ortografiija davvisámegillii. Báhppa Nils V. Stockfleth movttáska Raska bargguin ja almmuha grammatihkka girjji 1840 ja čieža eará teavstta áigodagas 1837-1857.

1852 ledje Guovdageainnu stuimmit, ja dat dagaha ahte girjealmmuheamit lassánit logijagiin 1850-1869, mii ovdanbohtá govus 5.3, ja maid sáhtá geahččat dego reakšuvdnan stuimmiide. Girku almmuha liturgiija ja eará risttalaš girjjálašvuoda, ja konfirmašunoahpamus maid dáhpáhuvvá davvisámegillii. Girječálli gii almmuha eanemus sámegillii dan guovtti logijagi áigodagas lea Martin Luther, gii buvttada sálmmaid, sártniid, liturgiija ja katekismusa. Nubbin eanemus almmuha gielladutki Jens A. Friis, gii almmuha guokte sálbmagirjji, lohkanirjji, etnográfalaš mitalusčoakkáldaga ja grammatihka.

Oskkolaš almmuheami lassánit olles čuohtejagis, earret 1870- ja 1880-loguin. 1870-loguin leat buot sámegielat almmuheami oskkolaš teavsttat. 1890-logus lassánišgohtá lohku fas, go 29 almmuheami 31 almmuheamis leat oskkolaš girjjálašvuhta, ja dat lea maid logijagi áigodat 1800-logus go leat eanemus girjealmmuheami sámegillii. Čuohtejagi buoremus áigodat lea go olles Biibbal almmuhuvvo sámegillii 1896.

Govus 5.4 sáhttit oaidnit obbalaš gova áigodagas 1820-logus gitta nuppi máilmmisoađi rádjái. “Diehtujuohkin” kategoriija sisttisoallá sihke skuvlagirjjiid ja diehtujuohkima álbmogii, ja “sámegiela” kategoriija ges lea girjjálašvuhta maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide, leažžá dál čáppagirjjálašvuhta dahje politihkalaš girjjálašvuhta.

Govus 5.4 Sámegielat almmuheamit áigodagas 1820-1839, šáŋŋeriid mielde

Gáldu: Oriá. Šáŋŋeriid mielde klassifiseren: Trond Trosterud.

Áigodagas 1884 gitta 1905 rádjái lea Norgga iešheanalašvuohta, go lea leamaš uniovnnas Ruotain, váikkuhan Norgga politihkkii, ja mii váikkuha 1890-logu rájes maid sámegielat girjealmmuheapmái. Eiseválddit ođđa parlamentáralaš Norggas deattuhit gielalaš ja kultuvrralaš ovttasteami. Sii vuosttaldit davvisámegiela oahpahusgiellan, earret girku, mii ain vuoruha risttalašvuođaoahpaha sámegillii³. Vuosttaš moadde logijagi 1900-logus doaimmahuvvo aktiivvalaš politihkka sápmelaččaid bealis. 1904 rájes almmuhuvvo sámegielat aviisa *Sagai Muittalægje*. Organisererejuvvon sámi beroštupmedoaimmat ilbmet ja vuosttaš sámi riikkačoahkkin lágiduvvo Tráantes 1917. Kvantitatiivvalaš girjebuvttadeami guorahallamis oidno unnán dan politihkalaš doaimma birra. Oktiibuot eai almmuhuvvo olles 1910-loguin go vihtta almmuheami, mat eai gula risttalašvuhtii. Jus geahččat girjjiide maid sápmelaččat leat almmuhan sámegillii, de lea dát áigodat goas dáhpáhuvá áigerievdan: Golbma vuosttaš girjji mat leat čállon sámegillii almmuhuvvojit dan logijagis. Johan Turi *Muitalus samiid birra* = *En bog om lappernes liv* almmuhuvvui Stockholmas 1910. Vuosttaš sámegiel romána *Bæivve-algo* čálii oahpaheaddji ja redaktevra Anders Larsen 1912. 1914 almmuhii ges Pedar Jalvi dikta- ja noveallačoakkáldaga *Muottačalmit*. Sihke Larsen ja Jalvi mávssiiga ieža iežaska

³ Qvigstad guovttegielat ABC-girji 1885 lei hirkmat buorre pedagogalaš buvttá go buohtastahtá Friisa ABC-girjjiin 1863. Earret ođđasit prentema Qvigstad girjjiin 1914, de eai almmuhuvvo skuvlagirjjiid sámegillii ovdal go Margrethe Wiig ABC-girji almmuhuvvui 1951. Wexelsenplakáhtas, mii almmuhuvvui 1898, bođii ovdán ahte sámegiella ja kvenagiella eai galgan adnot viidát, eambo jus lei áibbas dárbu (“ikke Bruges i videre udstrækning, end forholdene gjør uømgjængelig fornødent”). Zachariassen almmuhii girjji 2012, mas ovdanbuktá čielgasit sámpolihkka birra, mas maidái ovdanbuktá sihke dan birra go 1890-loguin dáruiduhttinpolihkka eambo garai ja maid dan politihkalaš nákku birra mii dagahii ahte sámi loktaneapmi vuottahalai loahpageahčen 1910-loguin.

girjealmmuhemiid ovddas ⁴. Nátionálabibliotehka ii leat fátmastan ovttaga daid almmuhemiid, iige vel dan ge mii almmuhuvvo Norggas (Larsena girji), ja dušše okta dain (Turi girji) lea registrerejuvvon Orias. Norggas manná badjel guhttalogi jagi, maŋŋil Larsena girji, ovdal go fas sápmelaš čállá girji sámegillii, namalassii antologijja (ja vuosttaš oassi čálaráiddus) *Čállagat* mii ilbmá 1973, maid Per Ivar Turi lea redigeren.

Ilbmet unnán almmuheamit, maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide, muhto seammás leat dat mat ilbmet mearkkašahtti oassi sámegielat almmuhemiiguin daid vuosttaš logijagiin 1900-logus. Oassi das lea boađus davvisámegielat konfirmašuvdnaoahpahusas, maid girku lei doaimmahan daid ovdalis logijagiin, ja oassi fas go bargiidlihkadus álggii. (Zachariassen 2012). Go 1897 Stuuradiggedigaštallamis galge virgádit ođđa sámegielprofessora Friisa maŋŋil, de čájehuvvui ahte eai lean ovttaoaivilis sámepolitihka dáfus buot bellodagain, muhto baicca lei čielga eanetlohku Stuuradikkis geat dorjo dáruiduhttinpolitihka⁵. Zachariassen guorahallá dan logijagi ovdáneami maŋŋil čuohtejagimolsuma, ja su guorahallan čájeha ahte go Isak Saba ja Anders Larsen álggos oazžuba doarjaga Bargiidbellodagas sámi politihka hárrái, de dađistaga vuoitá Bargiidbellodagas goitge assimilerenpolitihkka maid dat eará bellodagat dorjot. Áigodaga almmuhandoaibma doarju maid Zachariassena guorahallama: Go *Sagai Muittalægje* heaittihuvvo de eai almmuhuvvo eambo čállagat maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide daid maŋemus logijagiin ovdal soađi, ja 30-logus njiedjá lohku vel oskkolaš almmuhemiin maid. Nugo čájehuvvon govus 5.2, de lea spiehkasteapmi dain jávohis logijagiin maŋŋil Seminarium Lapponicum, go ii leat oktage áigodat goas sámegielat almmuheamit leat nu unna oasáš almmuhandoaimmain Norggas, go vuosttaš bealis 1900-logus.

Boahttevaš ealáskeapmi girjealmmuhemiin boahtá 1920-logus. Vaikko vel leat ge ain eanas oskkolaš almmuheamit, de dán logijagis almmuhuvvojit mánggat dieđalaš buvttadeami. Lea goitge ain oktavuohtha gaskal dieđalaš ja oskkolaš doaimmaid: Konrad Nielsena stuora grammatihkka ja oahppogirjiide ledje duohtavuohdas jurddašuvvon báhpaide Tromssas ja Finnmárkkus. Earret dan de eai váikkuhuvvon dát almmuheamit stuorrát davvisámegiela giellaservodahkii (muhto geahča 2.3 oasi mas árvoštallat Nielsena buktagiid ođđasit prentema birra 1979).

Go geahččá áigodaga ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi oktan, de sáhtta oskkolaš girjjálašvuohtha leamaš reakšuvdna maŋŋil Guovdageainnu stuimmiid 1852. Eanemus almmuheamit 1890-logus, logijagi ovdal go Biibbal almmuhuvvui, lea maid dat logijahki go girkus ja stáhtas lea goabatlágan giellapolitihkka⁶. Maŋŋil dan njidjet almmuheamit sakka loahpas dan áigodagas, go dušše 1920-logus, goas ollu dieđalaš girjjálašvuohtha almmuhuvvo, leat liikka ollu sámegielat almmuheami go 1890-loguin.

⁴ Jalvi birra dieđuid gávnnat go geahčat Anttonen og Hirvonen 2017 s. 5ff, ja Larsena birra gávnnat ges Gustavsen 2012.

⁵ Jf. *Stortingstidende indeholdende sex og firtiende ordentlige Storthings Forhandlinger*. 1897 s. 85ff.

⁶ Geahča goitge Hidle ja Otterbech 1917 dego eksplisihtha proteastan dáruiduhttinpolitihka vuostá girku bealis. Oassi girjis lei jorgaluvvon sámegillii ja doaimmaid dego oassin almmolašvuohda sámegielas dien áiggis.

5.2.2 Áigodat maŋŋil Bergsland-Ruong čállinvuogi (1947-79)

Nuppi máilmmisoahti mielddisbukta riev dama almmolaš politihka dáfus davvisámegiela ektui. Sihke almmolaš dokumeantaid ja guovddáš aktevrraid ovdanbuktimiid mielde dien áigge lea nubbi máilmmisoahti dego stuora čáhcejuohku mii lea dáhpáhuvvan Norgga sámpolitiikka. Dat ođđa sámpolitiikka lei vuollásázastuvvon muhtin čoahkkimis Tromssas borgemánu 29.beavvi 1947, mii referáhta álggu mielde lei “ráđdeaddinčoahkkin man vuodul guorahallagoahtit doaimmabijuid maiguin addá sámi unnitlogu álbmogii Norggas ja Ruotas heivvolaš oahpahusa ja skuvlejumi, vai sáhttet sihke vára váldit iežaset kultuvrralaš earenoamášvuodas ja seammás leat ollislaččat oassin álbmogis gosa gullet”. Lei Girko- ja oahpahasdepartemeanta ekspedišuvdnaohavda Einar Boyesen gii árvalii čoahkkima, gosa earret eará Knut Bergsland, Israel Ruong, Per Fokstad, Margrethe Wiig ja skuvladirektevrrat Nordlánddas, Tromssas ja Finnmárkkus čoahkkanedje. Boyesen vuoduštii politihkalaš riev dama šaddan dan dihte go sápmelaččat eai lean leamaš NS vuollásaččat soađi áigge, ja dan dihte ánsšasedje eambo buoret politihka stáhta bealis⁷. Eará jáhkehahti čilgehus, jus ii lean jur seamma njálggisteaddji Norgga eiseválddiid bealis, lea ahte nazisma dihte rasisma ii šat adnon dohkálaš ideologiijan. Stuora oassi dáruiduhttinpolitihka ákkain ovdal nuppi máilmmisoađi ledje rasisttalaččat⁸, ja maŋŋil konsentrašuvdnaleairraid eai lean dakkár ákkat šat vejolaččat Norgga eiseválddiid bealis⁹.

Go álggahedje dan ođđa politihka, de Girko- ja oahpahasdepartemeanta barggai aktiivvalaččat ja láži dili vai šaddá oktasaš sámi riektáčállin Norggas ja Ruotas, nu gohčoduvvon Bergsland-Ruong čállinvuohki (vrd. Bergsland 1951, gii guorahallá čállinvuogi doaimma mánuš mánnui 1947). Hanne Gram Simensen čilge dáhpáhusa Knut Bergsland biografijas Norgga biográfalaš leksikonas dáinna lágiin: “Maŋŋil soađi rievddai Norgga sámpolitiikka, ja de šattai lohpi geavahit sámegiela skuvllas”¹⁰.

Maiddá dat mávssolaš *Samordningsnemnda for skoleverket (Skuvllaid ovtastuslávdegoddi)* (Rávven 1948) mas Boyesen lei jodiheadji, rávvii čuovvovaččat: “Jus sápmelaččat galget ollislaččat oažžut ávkki ja persovnnalaččat ovdánit skuvllas, de fertejit oažžut heivvolaš oahppogirjjiid iežaset eatnigillii”. Ovtastuslávdegottis oaivvildedje ahte lohkgangirjjiid ja oahppogirjjiid religiovnas, luondduoahpus, historjjás ja servodatoahpus (heimstadiære) berrejit visot ráhkaduvvot guovttegielalaš oahppogirjin. Lávdegoddi mearrida maid, nugo Israel Ruong

⁷Son lohka: “Soaitá leat juste sápmelaččaid reakšuvdna okkupašuvdnafámu ja NS ektui, mii sakka fuomášuhtti eiseválddiid ipmirdišgoahtit ahte sápmelaččaid vuogitvuodas unnitloguálbmogiin Norggas leat sakka dulbmojuvvon. Soađi áigge lea NS hirbmadit geahččalan sápmelaččaid fillet dan “ođđa ortnegii”, muhto ii lean ávki. Dat čájeha makkár árvvolaš bealit leat dan unna álbmogaččas, ja mii leat geatnegahtton ja beroštahttit iežamet ovddasvástádussii”.

⁸ Soaitáhat ovdamearka lea go skuvladirektevra Chr. Brygfjeld ákkastallá reivvestis Girko- ja oahpahasdepartementii geassemánu 29.beavvi 1923 ahte sápmelaččat sierra *čeardan* eai nagot doalahit iežaset giela (Brygfjeld 1923).

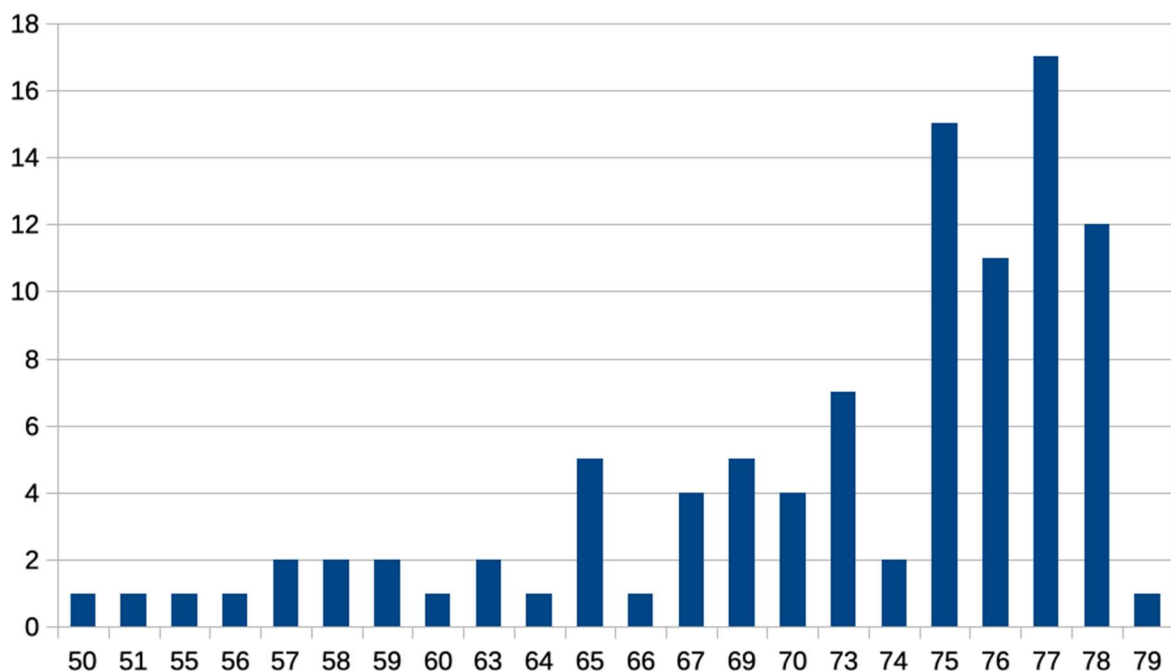
⁹ Boares jurddašanvuohki ii lean goitge dađi dobbelis go Finnmárkkus skuvladirektevra, Lyder Aarseth, seamma čoahkkimis 1947 oaivvildii čuovvovaččat: “Obbalaččat leat sápmelaččat árvvolaččat Norgga álbmogis. Sii leat eambo virtáseabbo ja jierbmábut ja čájehit eambo vuoinjalaš heivehanmuni go ovdamearka dihte kvenat”.

¹⁰ Dajaldat Simonsenis 2009. Hanne Gram Simensen almmuhii ahte 22.5.2020 ahte son lea mángga ságastallamis Knut Bergslandain hupman dán fáttá birra, ja ahte su guorahallan politihkalaš riev dama birra lei maid Bergslanda oaivil dán áššis.

ávžžuha (mii lea rávvema mielddusin) ahte Bergsland-Ruong čállinvuohki galgá adnot buot sápmelaččaide Norggas ja Ruotas, mii mearkkaša sihke davvi-, julev-, bihttán-, ubme- ja lullisámegielaidda. Dat seamma posiitiiva politihkka viidásetfievrrerduvvo sihke 1954 Stuoradiggedieđáhus 9, mas daddjo ahte “sámegielaht oahppogirjjit berrejit almmuhuvvot”, Sámelávdegottis 1956 ja 1962/63 Stuoradiggedieđáhusas (gč. Aarseth 2006 s. 25, 35ff, 56ff).

Jus eat geahča daid politihkalaš cealkámušaide, muhto daidda duohta almmuhanloguide, de oaidnit áibbas eará gova. Govus 5.5 čájeha almmuhemiid jagis jahkái, daid jagiid go Bergsland-Ruong čállinvuohki doaimmai¹¹. Nugo čájehuvvon govus 5.5, de maŋŋil soadi ođđa politihkka váikkuha dušše hui veaháš girjealmmuhemiid dáfus vuosttaš logijagiin. Go leat guorahallan girjjiid ja šáŋŋeriid mat ovdanbohte Bergsland-Ruong áigodagas, de čájehuvvo ahte dat ođđa giellapolitihkka ii lean doaimbagoahtán. Girjealmmuhanproseanta lea vuos ain unni obbalaččat (nugo govus 5.2 čájeha). Dán áigodagas ii almmuhuvvo oktage romána sámegillii Norggas. Dat vuosttaš almmuheamit mat čállojit sámegillii Norggas maŋŋil 1912 leat čálaráiddus *Čállagat*, mii ilbmagoahtá 1973 rájes. Dat leat almmuhuvvon dárogielat čállinmašiinnain ja diakritihkalaš mearkkat (mearkkat mat merkejit sámi bustávid) čállojit tuššain. Dan almmuheami doarju Norgga kulturráđđi, mii ásaheami rájes dagai vejolažžan almmuhit girjjiid nu ahte ii dárbbášan gávppálaččat ieš ruhtadit dan dahje oážžut doarjaga stáhtas.

Govus 5.5 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, Bergsland-Ruong áigodagas (1947-1978)

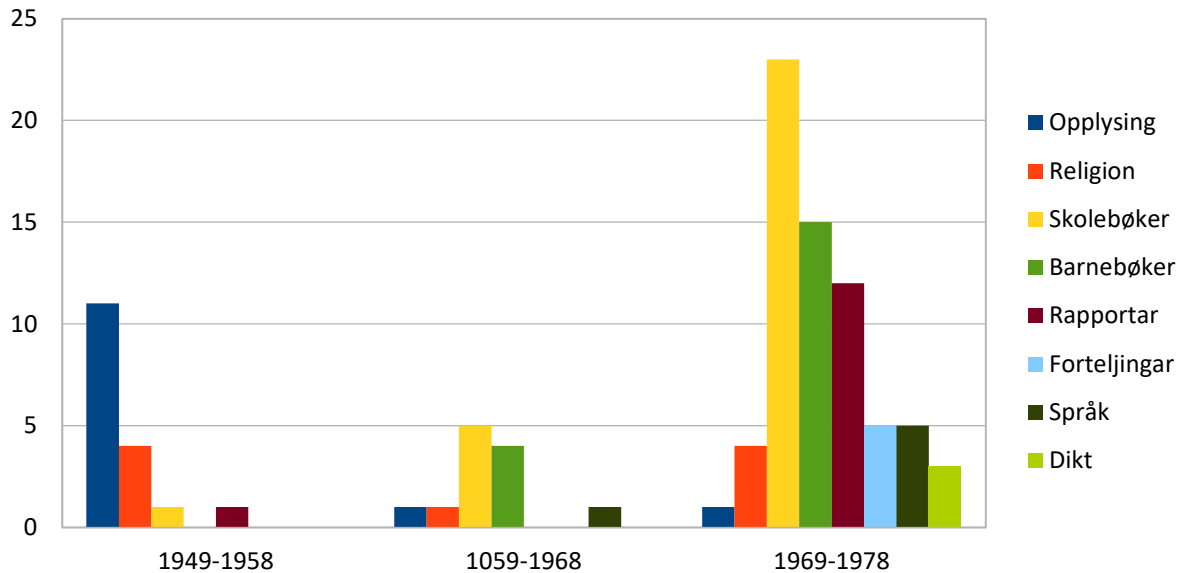

Gáldu: *Nationálabibliotekha*

¹¹ Áidna girji mii almmuhuvvui Bergsland-Ruong čállinvuohkái, ovdal go čállinvuohki rievddai 1979, lei *Jás buot muorat sáemmal'ag'ažat*, maid Jan-Magnus Bruheim čálii ja jorgaluvvui sámegillii, ja maid Noregs boklag olggosattii. Muđui čállinvuogi rievdan didolaččat čađahuvvui jahkemolsumis 1978-79.

Giellapolitihka ovdáneapmi bohtá čielgaseappot ovdan jus mii juohkit álmuhemiid šáŋŋeriid mielde, nugo govus 5.6 čájeha. Áigodat lea juhkkon golmma logijagi áigodahkii dassá go čállinvuohki loahpahuvvo (1978).

Govus 5.6 Girjjit Bergsland-Ruong áigodagas, šáŋŋeriid mielde

Gáldu: *Nationálabibliotekha. Šáŋŋeriid mielde klassifiseren: Trond Trosterud*

Govus 5.6 čájeha stuora erohusa almmuhanprofiillain jagis jahká. Vuosttaš logijagi áigodagas leat eanas diehtujuohkinčállosat: Diehtujuohkin guolleuvoja, alkohola ja viesuid divodemiid birra. Nubbin stuorimus joavku lea oskkolaš girjjálašvuohta. Vuosttaš girji mii almmuhuvvo odđa čállinvugiin, ja girjii mii gudnejahtto, lea bisma Johan Lunde sárdneteakstačoakkáldat mánáide. Dat áidna girjii mii almmuhuvvo dan logijagi áigodagas lea Margrethe Wiiga ABC-girji 1951. Dan ruhtada Girko- ja oahpahusdepartemeanta, muhto dainna prošeavttain álggii Wiig juo bargat 1920-logus, dan áiggis go girji ii lean dohkálaš doaibmi politihka ektui, ja man ulbmil lei čállit ABC-girjii sámegillii, mii speadjalastá sámi mánáid árgabeaivvi dili,. Vaikko lei ge departemeanta mii mávssi girjii prentengoluid¹² maŋŋil soađi, de lei goitge Wiig gii fertii rahčat oažžut girjii almmuhuvvot (vrd. Nystad ja Lund 2009 mas vuđolaččat guorahallaba dan proseassa birra oažžut girjii almmuhuvvot).

Maiddái dat nuppi logijagi Bergsland-Ruong áigodagas leat unnán almmuheamit. Dás leat oahppogirjjit ja mánáidgirjjit joavkkuin main leat eanemus girjjit, 5 ja 4 girjii. Mávssoleamos oahppogirjjit leat Inez Boon girjjit *Lás'se* ja *Mát'te* birra. Maŋemus logijahki Bergsland-Ruong čállinvuogi áigodagas lea váikkuhuvvon oahpponeavvuid almmuhemiiguin. Nubbin stuorimus joavku lea mánáidgirjjit, mas eanas lea jorgaluvvon girjjálašvuohta. Sámeapolitihkalaš lihkadus mii ilbmagođii 1970-logus oidno maid statistihkas 12 raporttas, eanas dan odđa ásahuvvon Sámi Instituhtas, ja čálaráiddus *Čállagat*, mat eanas sisttisdolle njálmmálaš mitalusaid. Lea

¹²Guittit iešguđetlágan goluin ja kopijja ekstensiiva čálašemiin iešguđetlágan lágádusaiguin girjealmmuheami birra lea duodašuvvon Girko- ja oahpahusdepartemeanta vuorkkás jagiin ovdal 1951.

mearkkašan veara ahte ii oktage romána ilbman sámegillii olles Bergsland-Ruong áigodagas. Inez Boon lohkgirjjit 1967-1969 ledje jurddašuvvon gitta juovllaid rádjái nuppi klássa ohppiide, muhto oahppit fertjedje vuordit vel gávccii jagi, gitta 1975-1977 rádjái, ovdal go ožžo lohkan- ja bargogirjjiid muđui vuodđoskuvlii. Nugo vuordináigi čájeha, de lea vuostálasvuolta ohppiid dárbbuid ja almmuhantávta gaskal mearkkašahti.

Eai almmuhuvvo go soames oahppogirjji sámegillii ovdal 1970, ja ii oktage ge dain leat boadus plánejuvvon politihkas vai čuovvut daid mearrádusaid maid Skuvlla ovtastuslávdegoddi lea mearridan. Margarethe Wiig ABC girji, mii almmuhuvvui 1951, ja mainna son lei bargagoahtán juo 1920-logus. Lei su iežas dáhttu, gii lei nanu nissonolmmoš gii vuosttaldii garrasit giellapolitihka ovdal soađi, ja maid go son lei allaárvosaš dilis servodagas (su isit lei Hålogalánda bisma), de sáhtii son maid ákkastallat iežas oahppogirjji ektui. Čuovvovaš oahppogirjjit *Lás'se ja Mát'te*, maid Inez Boon čálii, dain lei ovdasátni vuolláičállon Folkeskolerádet (Álbmotskuvlaráđđi), muhto girječálli mielde doaimmahuvve girjjit čuovvovaš vuogi mielde:

Lei soaitáhagas go dalá skuvlainspektevra Lydolf Meløy oinnii artihkkala guovttegielat oahpahusa birra friesagiela guovlluin (Friesland) Nederlánddas, seammás go sus lei Nederlándalaš oahpaheaddji barggus. Dat lei goitge diet oktavuolta mii dagahii ahte mun juovlamánu 1963 mannen oahppomátkái Frieseatnamii ja jerren alddán jus dat friesa guovttegielat skuvllat, ja dat vásáhusat maid doppe čohkkejin, sáhtáše leat ávkin sámegielat guovlluide (Boon 2005).

Ii oktage sámegielat oahppogirji ovdal 1970 lean eará sániiguin boadus Norgga eiseválddiid plánejuvvon doaimmain. Dat vuosttaš *Lás'se ja Mát'te*-girjjit almmuhuvvo 1967, ja ledje ráhkaduvvon nuppi klássa ohppiide juovllaid rádjái, muhto go galge oažžut oahppogirjji 3.klássii, de fertjedje oahppit vuordit 8 jagi.

Oahppogirjjit boahte klássaide *Ginna, Gal'ka, Bor'ta, Snár'ra* (1975-1977), maid Hatle ja Jernsletten čáliiga, ledje vuosttaš sámegiel oahppogirjjit, maid muhtin sámegieloahpaheaddji lei čállán. Dát girjjit ledje logalaš čuovvoleapmi vuodđoskuvlla minstarplánas 1974, mas lei čuovvovaš oahppanulbmil biddjon fágii *Sámegiella oktan čállimiin* (*Samisk m/skriftforming*): “Sámegieloahpahus galgá ovdánahttit ohppiid máhtu geavahit iežaset eatnigiela sihke hupmamiin ja čállimiin”. (Minstarplána 1974 s 116). Oahppoplána fágas *Sámegiella oktan čállimiin* lea čállon 12 guovttespálttat siidui, ja sisttisdoallá dárkilis oassemihtuid lohka ja čállima ektui olles ovccii jagáš vuodđoskuvllas. Vaikko plána lei ráhkaduvvon, de dán fágas eai lean go lohkgirjjit dan vuosttaš 1 ½ jahkái. Minstarplána lei maid dat vuosttaš oahppolána mii namuha sámegiel fága, go *Dábálašplánat álbmotskuvlii* (*Normalplanane for folkeskulen*) (1947, 1954, 1964) dahje 1960- dahje 1963-oahppoplánat *Oahppoplána geahččaleapmi 9-jagáš skuvlii* (*Læreplan for forsøk med 9-årig skole*) eai namut sámegiela obanassiige. Vaikko dalá guovddáš eiseválddit oaivvilledje ahte dáruiduhttinpolitihkka lei nohkan juo 1945, ja vaikko stuoradiggediedáhusain 1954 ja 1962/63 daddjui ahte sámegieloahppit galget oažžut sámegielat oahppogirjjiid, de ii leat ovdal go 1974 ahte sámegiel fága boahtá mielde Minstarplánii. Go

fága viimmat bohtá mielde dasa, de dát ávkkuha ovtatmano: Jagi maŋŋil almmuhuvvo juo vuosttaš oahppogirji mii ii leat almmuhuvvon muhtin priváhta olbmo dahje soames áŋgiruššama geažil.

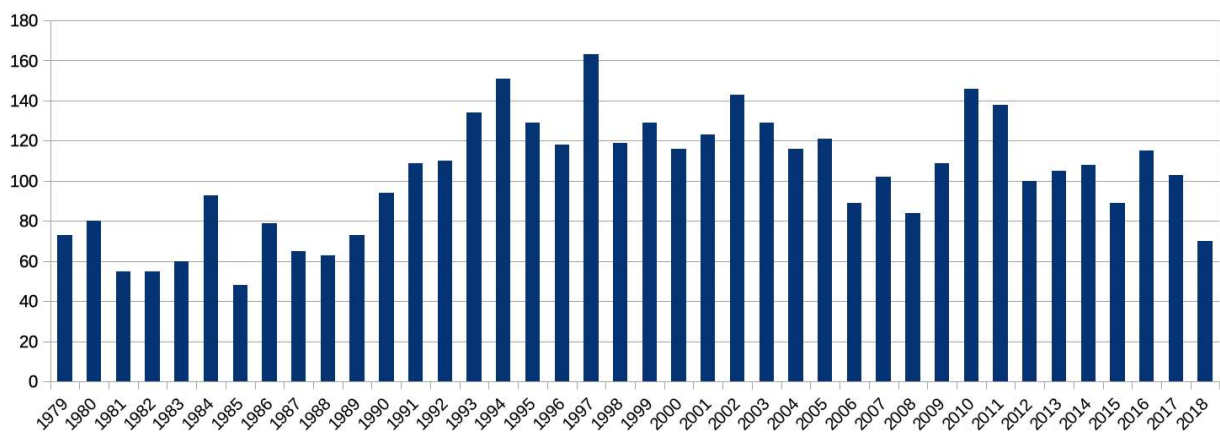
Gažaldat lea mii dagahii dan 30 jagi maŋŋoneami. Vejolaš čilgehusa ovdanbuktá Larsen 2012: Son oaivvilda ahte eiseválddiin lei ođđa sámepolitihkka maŋŋil nuppi máilmmisoađi, muhto sámi suohkanat vuosttaldedje dan¹³. Eará vejolaš guorahallama addá Bjørklund 2011, gii oaivvilda vuosttildeapmi ođđa sámepolitihkkii Kárašjogas birrasiid 1960 lei oassin dan báikkálaš politihkalaš nákkus, gaskal Bargiidbellodaga ja daid borgárlaš bellodagaid. Son oaivvilda maid dat vuohki movt dat ođđa sámepolitihkka čađahuvvui lei politihkka sosiála ovttalárganvuodas, mas kultuvrralaš ovttalárganvuohka gehččui leat ovdamunnin sosiála ovttalárganvuhtii (Bjørklund 2011 s. 195ff).

Lea goitge čielggas ahte dat “ođđa sámepolitihkka” mii lei vuodđuduvvon eahpenjuolgut (implisihtalaččat) go ásahuvvui Bergsland-Ruong čállinvuohki ja njuolgut (eksplisihtalaččat) go Ovttašlávdegoddi ja maŋŋil Sámelávdegoddi 1956 ii čuovvulan konkrehta politihkain ovdal go gaskamutto 1970-logus.

5.2.3 Áigodat dála čállinvugiin

Govus 5.7 čájeha girjealmmuhemiid áigodagas maŋŋil go ođđa čállinvuohki ásahuvvui 1979.

Govus 5.7: Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas maŋŋil go dálá čállinvuohki lea ásahuvvon

Gáldu: *Oria*.

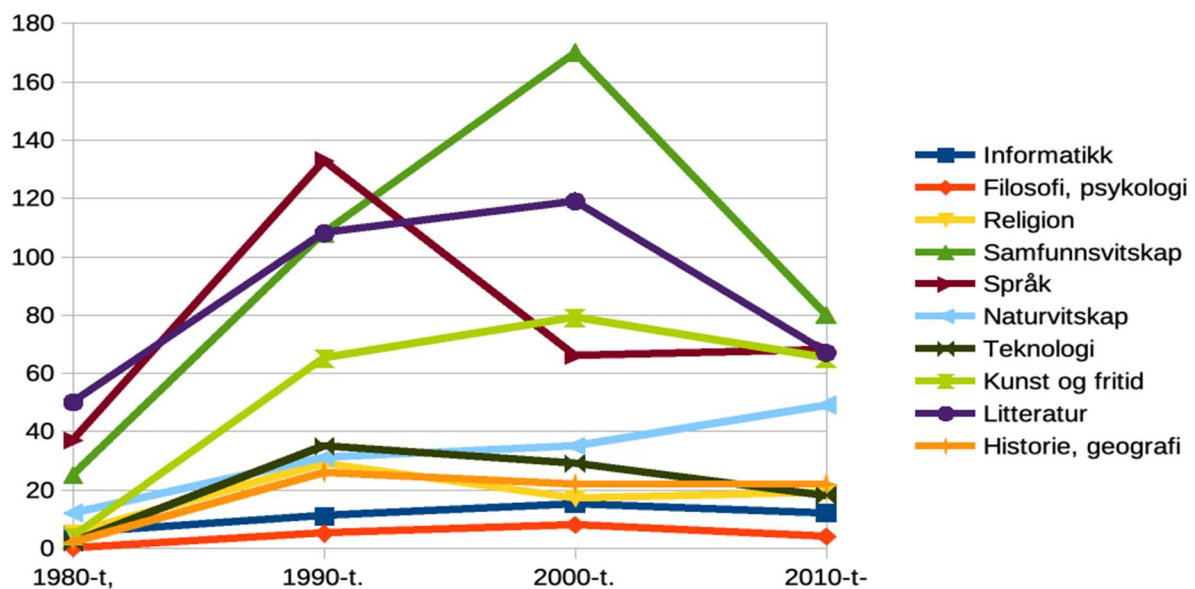
Govus 5.7 čájeha rievdamat almmuhemiin jagiin go ođđa ortografiija ásahuvvui. Almmuheapmi bissu dássedin daid maŋit logijagiid, ja lassána beliin gitta 1994 rádjái. Dán rájes bissu dássedin, dassá go njiedjagohtá lohpageahčen áigodaga (dat njiedjan sáhtta leat boađus go buot

¹³Jus áiggut oazžut obbalašgova dan vuosttaldeamis, geahča earenoamážiid Larsen 2012 s. 50f, 79ff, geahča maid Aarseth 2006 s. 26ff, 40f.

almmuheamit eai leat digitaliserejuvvon ja registrerejuvvon Nationálabibliotekkas vuos). Measta bealli almmuhemiin 1979, 32 girjji, leat skuvlagirjjit. Dat lea eambo go olles Bergsland-Ruong čállinvuogi áigodaga lei. Stuora oassi dain leat oalle unna matematihkkagirjjáža, ja lea čielggas ahte lágádusat leat vuordán dan ođđa ortografijja. Sii maid ovddastit áibbas ođđa skuvlapolitihka, mas oahpponeavvut sámegillii leat ollu eambo go dušše lohkanjirji ja biibbalhistorjá. Maiddái Hatle ja Jernsletten girjjit almmuhuvvojit ođđasit ođđa ortografijain. Go sámegiella lea oahppoplánas, de ferte Norgga skuvladoaimmahat vuosttaš gearde áimmahuššat ahte geažos áigge leat oahppogirjjit mat devdet oahppoplána gáibádusaid. Dasa lassin almmuhuvvojit Konrad Nielsena oahppogirjjit ja sátnegirjjit, oktiibuot 8 girjji, ođđasit 1979, juste seamma ládje go ovdal. Vaikko girjjit eai leat ge ođđa čállinvuogi mielde čállon, de almmuheapmi lea dego dat ođđa giellapolitihkka: Vuosttaš gearde measta čuođi jagis dárbbasuvvo duodai grammatihkka ja sátnegirji mii duodas váldá giela.

Ii girjebuvttadeapmi mana goitge nu johtilit. Maŋŋil go lea lassánan vuollel 10 almmuheamis gitta 50 almmuheapmái jahkái álggu geahčen 1970-logu, de bissu lohku seamma dásis lagabui 20 jagi, dassá go duppalasto dan dásái masa lea bisánan dan rájes. Dat maŋemus lassáneapmi gullá dan áigái go dan ođđa sámpolitihkas álggahuvvojit sámi ásahusat, go Sámediggi ásahuvvo 1989 ja go vihtta vuosttaš suohkana álggahit sámegiella hálddašanguovllu 1990. Maiddái dán áiggis leat olggaldas politihkalaš rievdadusat mat váikkuhit njuolgut almmuhanstatistihkkii. Maŋemus áigodagas almmuhuvvojit sámegillii buot šáŋŋeriin, álggos oahppogirjjit, dasto čáppagirjjálašvuohta ja loahpas vel fágagirjjálašvuohta. Govus 5.8 čájeha girjealmmuhemiid, mat leat juhkkon šáŋŋeriid mielde.

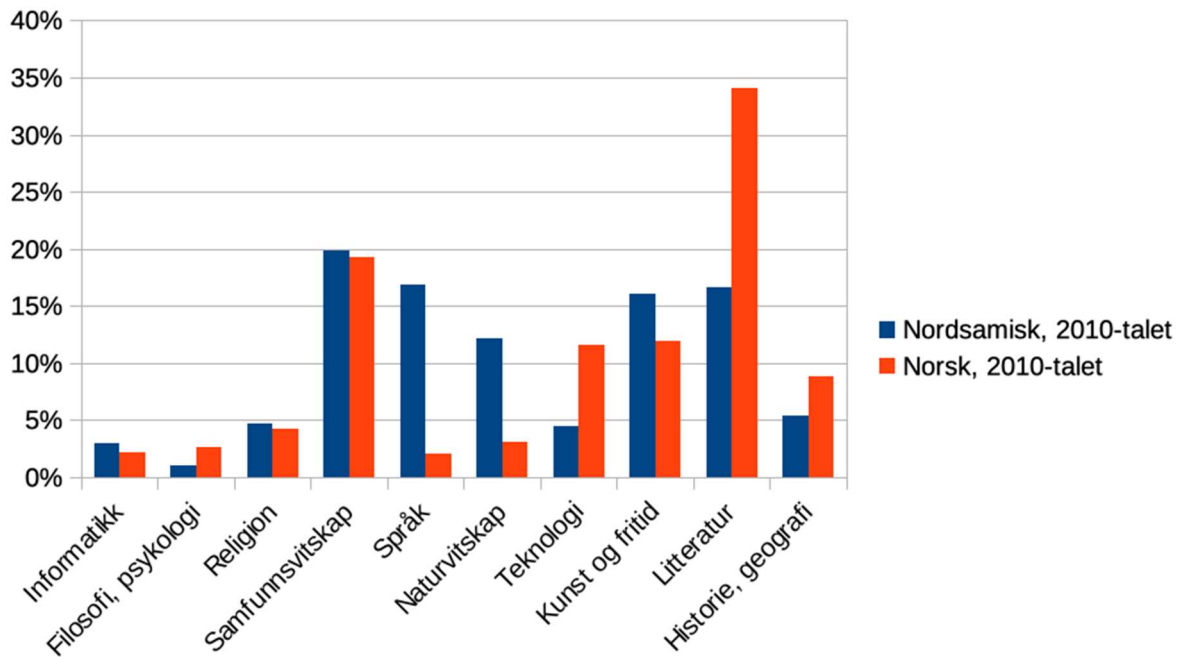
Govus 8: Girjealmmuheamit šáŋŋeriid mielde áigodagas maŋŋil go ođđa čállinvuohki ásahuvvo, 1980-2019

Gáldu ja šáŋŋerjuohkin: Nationálabibliotekha

Nugo govus 5.8 čájeha, de almmuhuvvojit dál eambo girjjit eambo šánjeriin go ovdal. Muhtin erohusat leat goitge davvisámegiela almmuhemiiguin go muđui leat, nugo čájehuvvon govus 5.9.

Govus 5.9 Relatiiva juohkin almmuhemiiguin šánjeriid mielde, davvisámegillii ja dárogillii

Gáldu: Nasionálabibliotekha. N=404 (davvisámegiella), N=70959 (dárogiella)

Nasionálabibliotekha čoakkáldagas 2010-logus čájehuvvo ahte davvisámegiela ja dárogiela šánjeriid almmuhanprofiiilat leat hui ovttaláganat, soames spiehkastagaiguin: Davvisámegillii leat relatiiva vuogi mielde logi geardde eambo almmuheami gielas ja luonddudiehtagis go dárogielas, ja dárogielas fas leat eambo go beali eambo almmuheamit teknologiijas ja čáppagirjjálašvuodas. Earret daid de lea relatiiva juohku daid giellaservodagain sullii seamma dásis. Dat mii ii boađe ovdán Nasionálabibliotekha šánjerjuogus lea ahte 30 % davvisámegiela girjjiin davvisámegillii 2010-logus leat skuvlagirjjit. Eanemus leat almmuhuvvon skuvlagirjjit luonddudiehtagis ja gielas, ja dat leat 76% ja 68% almmuhemiiguin¹⁴. Sullasaš proseanta dárogielas (mihtiduvvon dušše 2010) lea 37% ja 30%. Dat ahte skuvlagirjjit leat stuora proseanta lea lunddolaš. Juohke skuvlaoahppi dárbbáša seamma ollu skuvlagirjjiid beroškeahtá man oallugat hupmet giela. Go leat birrasiid 10 skuvlafága ja golbma-njeallje girjji juohke fágas badjel 12 skuvlajagis, de dárbbášuvvojit ollu eambo go 120 oahppogirjji, mii lei davvisámegiela almmuhanlohku 2010-logus.

¹⁴ Go manuálalaččat leat básain guorahallan girjjiid 2010-logus, de juohkásit skuvlagirjjit čuoovvovaččat: Informatihkka 0%, filosofiija, psykologiija 75%, oskkoldat 42%, servodatdieđa 16%, giella 68%, luonddudieđa 76%, teknologiija 17%, dáidda ja friddjaáigi 3%, girjjálašvuotta 0%, historjá, geografiija 32%. “Oahppogirjjiin” oaivvildan “girji mii lea čállon lohkanmearigirjin muhtin skuvlafágii” (vaikko makkár skuvlii).

Govus 5.9 čájeha muđui ahte dat oskkolaš almmuheamit, mat daid ovddit logijagiid ledje eanetlogus, leat oalát nohkan. Oskkolaš girjjit davvisámegillii leat dál sullii seamma go dárogielas, relatiiva mielde (5% ja 4%). Go davvisámegielaat skuvlagirjjiid leat vuoruhuvvon, de dat váikkuha relatiivvalaččat unnit prosentii davvisámegielaat čáppagirjjálašvuodas (geahča “litteratur” govus 5.8 ja 5.9), namalassii 17% davvisámegielaat ja 34% dárogielas.

5.3 Materiálalaš vuodđu sámegielaat girjebuvttadeamis

Davvisámegiela hupmet birrasiid 20000 olbmo (vrd. Eberhard ja earát 2020), ja measta olles áigodagas go sámegielaat girjjit leat buvttaduvvon, de leat unnán dahje guhkes áigodagain ii leat oktage sámegielaat oahppan lohkat dahje čállit iežaset eatnigillii. Dat mielddisbuktá ahte váilu kommersiála vejolašvuhta almmuhemiide, girjjit dárbbasit ruhtaduvvot eambo go dain boahdá dienas, jus galget sáhttit almmuhuvvot. Nugo leat oaidnán, de leat eanas oassi sámegielaat almmuhemiiguin gitta nuppi máilmmisoađi rádjái leamaš oskkolaš girjjit. Daid leat risttalaš lágádusat almmuhan, nugo *Norges Finnemisjonsselskap (Norgga sámemiššovdna)* ja *Selskapet til kristelige andagtsbøkers utgivelse (Risttalaš rohkogirjjiid almmuhan fitnodat)*. Dat áidna čáppagirjjálašvuoda girji sámegillii Norggas ovdal 1970-logu, *Bæivve-Alggo*, ja dan ruhtadii girječálli ieš. Ekonomalaš vuodđu girjealmmuhemiid lassáneapmái 1970-logu rájes (gč. Govus 5.1) vuolgá guovtti politihkalaš doaibmajus: Vuosttažettiin lassánit skuvlabuvttadeamit go davvisámegielaat boahdá mielde minsttarplánii, nu ahte stáhta ferte ruhtadit skuvlagirjjiid sámegillii. Nubbi lea ahte šaddá álkit buvttadit čáppagirjjálašvuoda almmuhemiid, go 1971 ásahuvvo sámi girjjálašvuhtii lávdegoddi Kárášjoga girjerádjosis, maid Norgga kulturráđđi ruhtadii. *Čállagat* čálaráidu (gč. 2.3 badjelis) lei njuolgo boadus das. Norgga kulturráđđi juolludii 90000 ruvno jahkái 1971, mii dađistaga lassánii 651000 ruvdnu 1986, ja álggahii dakkár sisaoastinortnega sámegielaat girjjálašvuhtii, seammás go sámegielaat girječállit ožžo stipeandda (NAC 1987: 34 s.58).

Eará mávssolaš erohus eavttuin sámegielaat girjebuvttadeapmái dáhpáhuvá dán mañemus áigodagas: sierra sámi lágádusat ásahuvvojit, mas lágádusredaktevrras lea váldofokus redigeret ja almmuhit girjjiid sámegillii. *Jár'galæd'dji* lágádus almmuhišgoahdá girjjiid 1976 rájes, dađi mielde ásahuvvojit *DAT* (1985), *Girjegiisá* (1987), *Davvi Girji* (1990), *Iđut* (1991) ja *ČálliidLágadus* (1999). Go oahppoplánaid, lágádusaid, doarjagiid girječálliide ja almmuhemiid geahččá oktii, de leat dat fáktorat mat fertejit leat sajis ovdal go lassánit girjealmmuheamit, maid mii oaidnit áigodagas 1990-1994 (gč. Govus 5.7).

Go davvisámegielaat guokte čállinvuogi rivdet oktan čállinvuohkái 1979 rájes, de dat maid váikkuha girjebuvttadeapmái. Davvisámegielaat šaddá čállingielaat mainna čohkke gielahubmit rastá majoritehtagiellaráji, juoga mii maid lei guovddáš ággan čállinvuogi ođastussii (gč. Magga 1994). Mávssoleamos ávki dás lea ahte buot davvisápmelaččat ožžo seamma čállingiela, mii dagaha ahte girječállit suoma bealde maid ožžo doarjaga maid dat ođđa sámepolitihkka Norggas lea mielddisbuktán, ja ahte Norgga beale sámegielaat lohkkiiide šattai arvat eambo girjjálašvuhta. Measta bealli dain 50 čáppagirjjálašvuoda girjjiin, mat olggosaddjit 1990-logus Norggas (govus 5.8), leat čállon Suoma beale girječállin.

5.4 Čoahkkáigeassu

Sámi girjebuvttademiid statistihkka Norggas rievddada hirmadit čuohtejagiid áigodagas. Vaikko ovdal nuppi máilmmisoađi leat almmuhanlogut rievddadan, ja muhtin dihto dutkiin lea leamaš unnit eambo buvttadeaddji áigodagat, de leat almmuhanlogut ja viidodat stivrejuvvon politihkalaččat olles áigodaga. Almmuhanstatistihka bokte sáhtá dan dihte ipmirdit dan politihka mii lea jođihuvvon áiggis áigái.

Almmuhanloguid ovdal 1900-loguid lea girku stivren iežas rievddadeaddji vuoruhemiiguin. 1900-logu rájes čuovvu almmuhantákta geažos áigge stáhta ráđđejeaddji sámepolitihka. Jus eat geahča oskkolaš ja dieđalaš almmuhemiid, de olles 1890-1939 áigodaga almmuhuvvojit dušše 10 almmuheami davvisámegillii (govus 5.4), ja bealli dain lei sápmelaččaid iežaset áigumuša vuodul. Gaskal 1913 gitta dassá go čállinvuohki rievdaduvvui 1979 iige almmuhuvvo oktage romána sámegillii Norggas. Jagiin 1950 rájes gitta 1973 rádjái almmuhuvvojit golmmageardánit eambo girjji, vaikko ledje ge čielga politihkalaš mearráđusat dahkkon 1948 ja ovddos guvlui, de eai baljo almmuhuvvo skuvlagirjjit ovdal go 1974, ja dat moadde mat almmuhuvvojit lea boađus priváhta áigumušain ja soaitáhagain. Go davvisámegiela girjealmmuhanstatistihka leat guorahallan, de čájehuvvo dat ahte manai okta buolvageardi go ođđa politihkka hábmejuvvoi dassái go dat doaibmagođii.

Go davvisámegiella čállingiella rievdaduvvui 1979, de čoahkkana davvisámegiela giellaservodat, ja leat ollu Suoma beale girječállit geat leat bárrahii veahkkin ásaheame sámegiela čáppagirjjálašvuoda. 1990-logu rájes lassána girjebuvttadeapmi beliin fas ođđasit. Lassáneapmái váikkuha go šaddet eambo oahpahasat, main davvisámegiella lea oahpahasgiellan, ja maddái go sámegiella ovtastuvvo hálddahušlašgiellan.

Manjil go giellapolitihkka rievdá 1970 rájes, de lassána relatiiva oassi sámegiela girjebuvttadeamis 2% gitta birrasii 8% rádjái obbalaš girjebuvttadeami ektui, mii lei áigodagas ovdal doaibmi dáruiduhttináigodaga (gč. govus 5.2). Vaikko báikkálaš girjjiid ja digaštallangirjjiid lohku váikkuhuvvo giellaservodaga sturrodagas gos dat lea, de ii leat nu ahte lea njuolgut oktavuoha gaskal das man oallugat giellaservodagas hupmet giela ja man ollu girjjiid sii dárbašit. Jus sámegiela servodagat galget ceavzit ođđa áiggis, de dárbašit oahppit oahppogirjjiid, oahpaheadjit oahpaheadjerávvgiid, nuorat dárbašit teavsttaid daidda ođđa jurdagiidda mat bohciidit nuorravuodaáiggis, dan gillii mas bohciidit. Buot ahkejoavkkut dárbašit girječálliid beassat ovdanbuktit dan maid muđui ii sáhte dadjat, ja giellaservodat dárbaša teavsttaid guovddáš fáttaid birra, mat ovdanbuktet daid. Jus teavsttat galget ovdanbuktot sámi geahčanguovllus, de fertejit čállot sámegillii. Vai galgá nu guhkás boahit, de ii leat gávcci promilla girjebuvttadeapmi doarvái dan ektui mii dárogilli almmuhuvvo

5.5 Doaibmabijut

- Go skuvllain dál čađahuvvo eanas oahpahus davvisámegillii ja go leat davvisámegielaht oahpponeavvut, de lea vuosttaš geardde čuođi jagis go ovttá buolvva sápmelaččat buorebut máhttet eatnigielaht go dárogiela, maiddái čállingiela dáfus. Dát berre váikkuhit maid sámegielaht girjevuvttadeapmái.
- Ferte ain joatkit áŋgiruššat davvisámegielaht girjevuvttadeami hárrái, nugo daid maŋemus logijagiin lea dahkkon. Ain dárbbašuvvo ođđa áššiid birra čállot, ja go oahppoplánat rievdaduvvojit jottkkolaččat, de dat maid gáibida ođđa oahppogirjjiid.
- Go oahppogirjjiht historjjás, oskku- ja servodatfágas álgoálggus leat čállon sámegillii, de lea dat dahkan vejolažžan fállat oahpahusa mii lea relevánta sámegielaht ohppiide. Go lulli- ja julevsámegielaht skuvllas dađistaga lassána, de šaddá lunddolažžan jorgalit ja heivehit daid girjjiid, dan sadjái go jorgalit sullasaš dárogielaht girjjiid.
- Go šattai oktasaš davvisámegielaht čállingielaht, de čájehuvvui ahte dat nanusmahttii sámegielaht čáppagirjjálašvuoda. Dainna ovttasbargguin berre ain joatkit. Vaikko iešguđet oahppoplánat iešguđet riikkain dagaha váttisvuodaht ávkkástallat seamma oahppogirjjiiguin, de berrejit oahppogirjjiid girječállit ja lágádušat dain iešguđet riikkain eambo ávkkástallat nubbi nuppis.
- Eambo guovddáš teavsttat, nugo *Veien til førerkortet* (geaidnu vuodjinkortii) ja *Jegerprøveboka* (bivdiidgeahččaleami girji) eai gávdno sámegillii. Diekkár girjjiid dárbbašit vai oažžut doaibmi sámegielaht servodaga. Fágagirjjálašvuodaht, earret skuvllaid lohkanmeari, lea obbalaččat unnán davvisámegielaht girjjálašvuodaht.
- Sámegielaht čáppagirjjálašvuodaht leat ain oalle unnán girječállit. Vai oažžut eambo girječálliid, de gáibida dat doaibmabijuid nugo sámegielaht girječállinoahppu ja ulbmillaš girječállinstipeanda.
- Sámegielaht teaksta lea mávssolaš resursa, ja berrejit leat buorit rutiinnat vai visot sámegielaht almmuheamit leat olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovdáneapmái, mii lea ávkin olles sámegielaht giellaservodahkii.

5.6 Girjjálašvuodaht

- Anttonen, Kaija, & Hirvonen, Vuokko (red.) (2017). Pedar Jalvi: Lumihutaleita ja pieniä pakinoita. Enare: Kieletär Inari.
- Bergsland, Knut (1951). Hvordan den nye samiske rettskrivingen ble til. Sámi ællin I (s. 28–50). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Ivar (2011). Påskeresolusjonen i 1960 – Karasjoks etnopolitiske oppgjør. *Heimen 3* (s. 195–206).
- Boon, Inez (2005). Tospråklig undervisning – for barnets skyld / Guovttegielaht oahpahus – máná dihtii. I: *Samisk skolehistorie 1*. Henta frå <http://skuvla.info/skolehist/boon-n.htm>, <http://skuvla.info/skolehist/boon-s.htm>

- Boyesen, Einar (1956). Samenes skole- og utdanningsproblemer. *Sameliv – Same Ællin. Samisk Selskaps Årbok 1956–1958*.
- Brygfjeld, Chr. (1923). Brev til Kirke- og undervisningsdepartementet 29. juni 1923. Henta frå <http://skuvla.info/skolehist/brygfjeld-fhs-tn.htm>
- Eberhard, David M., Simons, Gary F. & Fennig, Charles D. (red.) (2020). *Ethnologue: Languages of the World. Twenty-third edition*. Dallas, Texas: SIL International. Henta frå <http://www.ethnologue.com>
- Forsøksrådet for skoleverket (1960). *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*. Utgitt i kommisjon hos Aschehoug.
- Gustavsén, John (2012). Hvem var Anders Larsen? Nordlys, 3. mai 2012. Henta frå <https://www.nordlys.no/kronikk/hvem-var-anders-larsen/s/1-79-6042397>
- Hidle, Johannes, & Otterbech, Jens (red.) (1917). *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania: Lutherstiftelsens bokhandel.
- Kulturdepartementet (1987). *Samisk kultur og utdanning. De enkelte sektorer. Administrasjon*. NOU 1987: 34.
- Kyrkje- og undervisningsdepartementet (1974). *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug. Henta frå http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007061901032
- Larsen, Camilla Bakken (2012). *Oppgjøret som forsvant? Norsk samepolitikk 1945–1963*. Tromsø: UiT. Henta frå <https://hdl.handle.net/10037/4296>
- Magga, Ole Henrik (1994). Hvordan den nyeste nordsamiske rettskrivingen ble til. *Festskrift til Ørnulv Vorren* (s. 269–281). Tromsø museum, Universitetet i Tromsø.
- Nystad, Kristine & Lund, Svein (2009). Samisk lærebokhistorie – glimt frå ei uskriven historie. I: Skjelbred/Aamotsbakken (red.): *Norsk lærebokhistorie II – En kultur- og dannelseshistorie*, Novus forlag 2009. Henta frå <http://skuvla.info/sambok-n.htm>
- Qvigstad, Just (1899). Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XVI, 3 (s. 11–29).
- Samordningsnemnda for skoleverket (1948). Tiltråding III om samiske skole- og opplysningsspørsmål. Oslo: Brødrene Tengs trykkeri.
- Simonsen, Hanne Gram (2009). Knut Bergsland. *Norsk biografisk leksikon*. Henta frå <https://nbl.snl.no>.
- Zachariassen, Ketil (2012). *Samiske nasjonale strategar. Samepolitikk og nasjonsbygging 1900–1940. Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Aarseth, Bjørn (2006). *Norsk samepolitikk 1945–1990*. Oslo: Vett & viten.